

Ганна Доманова

ЗЕМЕЛЬНА ВЛАСНІСТЬ МАГДЕБУРГІЙ ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНИ

У статті розглядається проблема магістратського землеволодіння міст Чернігово-Сіверщини, яке було прописано в привілеях на магдебурзьке право та впродовж XVII – XVIII ст. неодноразово знаходило підтвердження в царських грамотах і гетьманських універсалах. Проаналізовано зміни в обсязі земельної власності Стародубського, Чернігівського, Ніжинського, Мглинського, Погарського та Почепського магістратів, а також рангових маєтностях міських посадовців.

Ключові слова: *магдебурзьке право, магістратське землеволодіння, міста Чернігово-Сіверщини, Стародуб, Чернігів, Ніжин, Почеп, Погар, Мглин, рангові села.*

Однією з умов поширення міського самоврядування за магдебурзьким правом було визначення території, яка переходила під юрисдикцію магістратського уряду. Зазвичай обсяг землі, що відмежовувався місту, чітко прописувався в локаційних привілеях, а розмежування міської землі проводилося заздалегідь або відразу після надання королівської грамоти на магдебурзьке право. Наразі власністю міст були землі, які перебували в користуванні міщан (призначалися на оранку, сінокоси, вигін для худоби) та відводилися на потреби магістрату. За користування оранкою, сінокосами та вигоном міщани мали сплачувати податок. Що ж до землі, відведеної безпосередньо магістратам, то частина її надавалася у вигляді рангових маєтків на уряди міських посадовців, а решта могла здаватися в оренду.

Міста Чернігово-Сіверщини, насамперед стратегічного значення – Стародуб, Мглин, Чернігів та Ніжин, отримали королівські привілеї на магдебурзьке право в 20-х рр. XVII ст. Згодом, але вже за нових політичних умов до них долучилися Погар та Почеп. Заразом вони одержали право на володіння територією навколо міста, яка переходила під юрисдикцію магістратського уряду.

Упродовж другої половини XVII – XVIII ст. відбувалися суттєві зміни у перерозподілі міської землі, магістратське землеволодіння істотно скорочувалося. Мглин та Почеп узагалі втратили право на міське самоврядування за магдебурзьким правом. Відтак у 1709 р. Почеп перейшов у володіння князя О. Меншикова. Після тривалого занепаду міського самоврядування у березні 1741 р. згідно з наказом Генеральної військової канцелярії були проведені вибори міських урядовців та запроваджено ратушне правління: «по указу сенатскому велено было учредить в г. Почепе ратушу по примеру других малороссийских городов»¹. Почепська ратуша потрапила у повну залежність від сотенного уряду. Але вже у 1750 р. Почеп «с его округом, в числе прочаго, отписан «на уряд» новаго гетмана» графа К. Розумовського². У 1760 р. подібна участь спіткала місто Мглин, яке також перейшло у власність останнього українського гетьмана³.

Питанням земельної юрисдикції Чернігівського⁴ та почасти Ніжинського⁵ магістратів були присвячені окремі розвідки, які радше тільки-но окреслили проблему магістратського землеволодіння міст Чернігово-Сіверщини. Проблема земельної власності Стародубського, Почепського, Погарського та Мглинського магістратів досі не була предметом самостійного дослідження.

Аналізуючи земельний «фонд» магдебургій Ніжина, Стародуба, Мглина, Почепа, Погара та Чернігова, основна увага зосереджена як на рангових магістратських селах,

---

© Доманова Ганна Сергіївна – доцент кафедри всесвітньої історії НУЧК імені Т. Г. Шевченка.

які були невід'ємною складовою функціонування міського уряду, так і території, яка була відведена під юрисдикцію магістратів.

У локаційних привілеях на магдебурзьке право Стародуба (1620 та 1625 рр.), Чернігову (1623 р.), Ніжину (1625 р.) та Мглину (1626 р.) йшлося про розмежування міської землі, яке зобов'язаний був провести королівський ревізор І. Цеханович.

Чернігів та Ніжин одержали окремі королівські привілеї Сигізмунда III, які встановлювали територіальні межі магістратських володінь. Розмежування міських земель відбулося в 1624 р. Згідно з земельним актом, який склав І. Цеханович, під юрисдикцію Ніжинського магістрату потрапляла значна площа «окружних земель»: межа міських ґрунтів починалася від двох річок Дівиць там, де вони розходилися і йшли кордоном між Ніжином та Носівкою, звідти межа ніжинська йшла однією річкою Дівицею, яка найближче до річки Кропивни, які сходилися разом і обидві впадали в річку Остер; далі вниз за течією, болотом Плоским у гору, де однією стороною болота пролягала дорога, що вела до Чернігова; тією дорогою до Смолянки, Смолянкою до мосту і вгору за течією повз ґрунти Кальчовські, повз буди Якуба Хейма, суходолом до річки Березової та річки Рибиці, що межувала із Сиволозьким городищем; від Рибиці річкою Остер повз Печеліси, з Печеліс до річки Гумовки, тією ж Гумовкою до Татарської Могили прямо повз Ржавець, межуючи з дорогинським ґрунтом; далі через річку Кропивну повз Ржавець та річку Обсирувку до тих же річок Дівиць, звідки межа починалася⁶. Розмежування ніжинської землі відбулося завчасно. У березні 1625 р. Ніжин отримав відразу два привілеї: на магдебурзьке право та встановлення земельної межі. У володіння Ніжинського магістрату було відмежовано 66 волок⁷ землі, 30 з яких припадало на «ратушний фільварок», 20 – на уряд війта, 12 – бурмистрів, 4 – писаря. Крім того, Ніжинський магістрат отримав Авдіївський млин на р. Острі «за півмилі від Ніжина нижче»⁸. 9 травня 1633 р. король Владислав IV підтвердив чинність норм магдебурзького права Ніжину і водночас схвалив земельні пожалування місту у вигляді конфірмаційної грамоти⁹.

На думку О. Лазаревського, під час проведення міського кордону жодного населеного пункту довкола Ніжина не існувало: «Нежин виникає среди степи, перерезанної болотистою речкою Остром»¹⁰. Між іншим, він проводив деякі паралелі між магістратськими селами та назвами, що зустрічалися в земельному акті І. Цехановича. Відтак лінія розмежування ніжинських земель йшла довкола річки, яку І. Цеханович назвав Рибець. Така назва, напевно, пов'язана з великою кількістю риби, яка там водилася. Згодом біля озера з'явилося селище з назвою Хороше Озеро, яке згадується як магістратське і поява його фіксується не раніше 1624 р. Інший приклад – село Печів, що знаходилося на р. Острі. Воно утворилося на місці урочища під назвою «Печеліси»¹¹. Так само маємо згадку про болото Плоске, яке дало однойменну назву магістратському селу.

У тому ж таки 1624 р. І. Цеханович окреслив територію, що опинилася під юрисдикцією Чернігівського магістрату. Вона охоплювала мало не половину повіту: починаючи від села Шестовиці біля гори Шестовицької до Гацківської балки, до ліска балкою в річку Козел, Козлом вниз до річки Верепець, Верепеттю вверх по Залісцю, по Котчому до Тяглого Ляда, від Ляда до села Пльохове до насипного валу, через Пльохів ліс у Лебедине болото і з того болота до річки Рудки, Рудкою до села Жукотки, від того села до річки Бичалки, тією річкою вниз до Рудки в річку Білоус, Білоусом вверх до Мохнатого гатки, від тієї гатки з Білоуса в Хмельницький ривчак, Хмельницьким ривчаком через чернігівську дорогу, яка вела з Чернігова до Сибережі, а від тієї дороги дібровою прямо в балку, а балкою до Колодязиків, а з Колодязиків до Ржавця, а Ржавцем у Стрижень, Стрижем вверх в правий бік балкою в Криницю, звідти суходолом через діброву до Луб'яного острова в річку Свинь, далі вниз до озера Стародуб, через річку Десну Свинською переволокою до Пчельського озера, через Ясецьку діброву, поза селищем Долговим, у Чорну Лозу, від неї в діброву до Струги Муравейської, Муравейською Стругою вниз по річці Здвиж, з тієї річки в річку Мамчу, через річку Десну, від Мамчі в озеро Опромот і в річку Маломолку до селища Шестовицького¹². Відповідний привілей на встановлення земельної межі Чернігівський магістрат отримав 25 березня 1625 р.¹³. Так само, як і Ніжин, Чернігів отримав 66 волок землі.

Водночас, треба мати на увазі той факт, що хоча територія була відмежована по урочищах навколо міст, на цій землі існували маєтки духівництва, польської шляхти, й тому вони виділялися з окружної межі. Власністю міст були тільки вільні землі.

Деяку іншу ситуацію демонструє Стародуб. У королівському привілеї на магдебурзьке право місту від 15 лютого 1620 р. зазначалося, що «на футор ратушний две деревни зо всеми принадлежностями и пожитками до скринки меской надаемо и определяемо вечними часи вимереном уволок чтиридесят од всякой повинности кроме ухвал Речи Посполитой волних»¹⁴. Стародубському магістрату була відмежована 81 волока землі. З цієї загальної кількості землі 40 волок відводилося на магістратські потреби, 20 – на уряд в'їта, 15 – бурмистрів, 6 – на уряд писаря. Крім того, магістрат отримав у володіння млин, «под местом Стародубовским на реце Бабынце стоячий»¹⁵. Назви селищ не вказані. 27 травня 1625 р. король Сигізмунд III вдруге надав місту привілеї на магдебурзьке право, жодним словом не згадуючи попередній. Земельні володіння Стародубської магдебургії були збільшені майже вдвічі: на потреби магістрату та міщанське землекористування мало бути відмежовано 100 волок землі, на уряд в'їта – 40, бурмистрів – 15, писаря – 2, що разом становило 157 волок¹⁶. На жаль, не відома лінія кордону міського землеволодіння, а відтак, яка саме територія потрапляла під юрисдикцію Стародубського магістрату. Впродовж другої половини XVII – XVIII ст. магістратський уряд послуговувався привілеєм 1620 р., саме на нього посилювалися урядовці магістрату під час отримання конфірмаційних грамот.

Земельна власність Мглинського магістрату за привілеєм на магдебурзьке право від 26 березня 1626 р. становила 38 волок. З них 20 було виділено на ратушу, 16 волок на уряд в'їта та бурмистрів і 2 волоки на уряд писаря¹⁷. Але 1634 р. польський король Владислав IV пожалував Мглин литовському магнату М. Абрамовичу як ленне володіння. Відновлення ж магдебургії у місті відбулося вже по закінченні Національно-визвольної війни Б. Хмельницького. У 1666 р. Мглин отримав царську грамоту на магдебурзьке право¹⁸.

Щодо таких міст, як Погар та Почеп, відомості про наявність у них магістратського правління відносяться до другої половини XVII – XVIII ст. Згадані міста, ймовірно, отримали царські грамоти на магдебурзьке право лише у 1666 р.¹⁹.

Де-юре відмежована магістратам територія впродовж другої половини XVII – XVIII ст. залишалася незмінною, на чому, зазвичай, наголошували царські конфірмації та гетьманські універсали. При цьому слід мати на увазі, що натоді земля сама по собі ціни майже не мала, а вартість надавали «піддані», тобто залежні селяни, тому міста здобували у власність хутори, села, млини та інші прибуткові промисли. У другій половині XVII ст. вже остаточно визначилися магістратські села, млини та хутори. Однак поступово відмежована магістратам територія зменшувалася, села, які постали на ній, частіше оголошувалися вільними, а в рангових селах активно зростала кількість козацьких дворів. Численні гетьманські універсали засвідчують наявність гострих проблем, що постали перед магістратами з приводу земельних володінь. Гетьмани здебільшого підтверджували давні привілеї, а також вносили свої корективи і доповнення. Серед законодавчих актів гетьманського уряду особливе місце посідають оборонні універсали на володіння селами, млинами, сінокосами. Політика гетьманського уряду по відношенню до магістратів загалом була досить прихильною і послідовною – принаймні до початку 20-х рр. XVIII ст. включно²⁰. Після створення Малоросійської колегії магістратський уряд почав втрачати важелі управління, а разом становиче міщанства значно погіршилося внаслідок подальшого порушення прав магістратів, обмеження їхніх повноважень, земельних угідь тощо.

У 1660 р. Чернігів та Ніжин на прохання магістратських урядовців отримали царські конфірмації на магдебурзьке право. У тому ж таки році 5 травня гетьман Ю. Хмельницький надав Ніжину універсал, яким затвердив за магістратом села Плоске, Синяківку, Хороше Озеро, Крути, Печів та Кагарлик, і водночас заборонив козацькій старшині та «черні» збирати з тамошнього населення податки²¹. Це перша документальна згадка про магістратські села Ніжинського магістрату.

У 1666 р., окрім царських грамот на магдебурзьке право, які отримали Чернігів, Ніжин, Стародуб, Почеп та Погар, у містах був проведений перший в їхній історії

перепис населення. Помітну роль у житті чернігово-сіверських міст відіграв стольник Кирило Хлопов. Зокрема, у Чернігові за його безпосередньої участі був проведений подвірний перепис міського населення, який засвідчив, що місту натоді належало 12 озер: «озеро Свинь яко длиною на версту, озеро Песочное длиною на полверсты, озеро Торчин длиною на гон, озеро Неменуемо из закотою длиною на версту, озеро Глушин из Галином и Курином длиною на версту, озеро Сурсенка длиною на гон, озеро Кухое длиною на версту, озеро Бояничи длиною на версту, озеро Тихое длиною на версту, озеро Густое длиною на полверсты, озеро Скутиха длиною на гон, озеро Святое длиною на гон» та два млини – Погорілий та Яхимівський з угіддями²². Згідно з переписом 1666 р., у магістратському с. Петрушин було 13 дворів, «деревне» Березанка – 4, «деревне» Свинь – 5, «деревне» Киселівка – 1 та в с. Хмельниця – 1 двір²³. Згадані села виникли на магістратській землі: «в сотне Ройской село Петрушин с поданными и с принадлежащими потому селу Петрушину угодии оселенное, на наданых тому магистрату по привелеям королевским польским 30 волоках», а на 20 волоках, які надані були на уряд вїйта, «поселились село Березанка и деревни Свин и Киселевка, за чем то село и деревни по гетманским универсалам на ранг войта черниговского утверждены». Крім того, на 12 волоках, відведених на ранг бурмистрів, «поселилось село Хмельниця и во владении их состоит»²⁴. У 1667 р. Чернігівський магістрат отримав «Память» чернігівського воєводи К. О. Хлопова, яка засвідчила земельні володіння останнього. За міським урядом залишалися 66 волок землі та перевіз на р. Десні²⁵.

25 листопада 1667 р. Почепський магістрат одержав «іменний» наказ стольника К. Хлопова «О владении городу Почепу разными деревнями и угодьями, и о сборе торговых пошлин». Почепський вїйт разом із урядовцями воліли отримати на магістрат, а також «для расходов наезжих всяких чинов» села Ігрішине, Злобінку, Хурманське та Нікольське, млини – Писаревський та Кореневський. Утім, за Почепським магістратом було затверджено 30 «паиов» (волок) землі. З тієї землі на уряд вїйта було відведено 9 «паив», а також пожалувана «деревня» Злобінка. 9 волок землі надано на ранг бурмистрів та райців, 2 – на ранг писаря, а 10 волок на «ратушний фільварок». У «деревне» Злобінка за переписом 1666 р. налічувалося 20 дворів²⁶.

Погарський магістрат, на зразок інших міст, так само клопотався про земельні надання. Вїйт К. Сурченко разом із урядовцями магістрату в листопаді 1667 р. подали чолобитну, в якій пропонували схвалити «на ратушу» села Севастьянівну або Чауси та Яковлевичі разом із млином. 28 листопада того ж таки 1667 р. Погарський магістрат отримав «Память» стольника К. Хлопова, в якій, зокрема, зазначалося: «быть по указу Великого Государя в принадлежности для майдебурского права на Погарское войтовство в деревне Чаусах девятю паям земли на бурмистровство и на райцевство и котория заседают в магистрате девятю – ж паями земли, на писарей меских двом паям земли, на фолварок ратушний и до скрини меской по вашему челобитю тридцатю паям земли... да к ратуше – ж для расходов другою деревнею Яковлевичами до указу Великого Государя владеть вам же и доходи всякие с них имать»²⁷. За своєю структурою та стилем написання «Память» К. Хлопова Погарському магістрату подібна до тих, що отримали Чернігів та Почеп. Згідно з переписом населення 1666 р., у магістратському с. Чауси був зареєстрований 31 двір. Село ж Яковлевичі було значно меншим, там налічувалося всього 10 дворів²⁸. Отже, Погарський та Почепський магістрати отримали однакову кількість землі, яка становила 30 волок.

Склад міських «пожитків» не залишався незмінним. Гетьман І. Брюховецький універсалом від 6 березня 1668 р. підтвердив за Стародубським магістратом право власності на два млини: один на р. Бабинці, інший – р. Ваблі: «абы так пан полковник стародубский, асаул, сотный, атаман и все товариство тамошние, яко нехто инший, паном войтов, бурмистром, райцам и всему майстрату Стародубскому в спокойном тих млинов владении и пожитков з них одберанню наименшие перешкоди и перепони чинит не важился». Універсалом наказного гетьмана Д. Многогрішного від 21 липня того ж таки 1668 р. вдруге було підтверджено право на володіння двома млинами, а також додано на міські потреби ще 3 млини: Шаршовицький на р. Росусі, Артешківський та Вистриківський (за назвами селищ)²⁹.

Погарський магістрат отримав від гетьмана Д. Многогрішного 9 березня 1669 р.

універсал, який засвідчив наявність магдебургії у міста та схвалив право на володіння селами Чауси та Яковлевичі, а також млином на р. Бойні у Севастьяновичах³⁰.

13 липня 1672 р. гетьман І. Самойлович підтвердив усі права та привілеї Чернігова. У цьому універсалі йшлося і про магістратські села Петрушин, Свинь, Киселівка, Березанка та Хмельниця³¹.

На прохання ніжинського війта А. Васютинського гетьман І. Мазепа 11 січня 1698 р. видав конфірмаційний універсал, в якому, між іншим, йшлося про магістратські володіння. Окрім селищ, які вперше згадувалися в універсалі гетьмана Ю. Хмельницького: Хороше Озеро, Кагарлик, Синяківка, Печів та Крутки, І. Мазепа затвердив за Ніжинською магдебургією село Кунашівку, а також млини на р. Острі: «на гребле меской Нежинской» та Авдіївській. Водночас заборонялося ніжинському полковнику разом із козацькою старшиною втручатися у справи магістрату³². У чолобитній на ім'я І. Мазепи ніжинський війт наголосив на тому, що через пожежу, яка сталася в місті, були втрачені царські грамоти на магдебурзьке право. Це зумовило звернення гетьмана до царського уряду з проханням надати Ніжинському магістрату конфірмацію на магдебурзьке право: «и он поданной наш гетман, на соблюдение прежних порядков и приходов меских дал магистрату нежинскому вновь лист свой, и бил челом нам, великому государу, нашему царскому величеству»³³. Вже через місяць після звернення, 16 лютого 1698 р., Ніжинський магістрат отримав царську грамоту, яка заразом стверджувала право володіння вищезгаданими селами ти млинами³⁴.

2 листопада 1699 та 8 липня 1700 рр. Ніжинський магістрат отримав від полковника І. Обідовського оборонні універсали щодо магістратських маєтків. Ніжинський полковник заборонив отаманам та війтам «Хорошоозерским, Печинским, Крутовским, Кагарлицким и Сынякувским» дозволяти магістратським посполитим ухилитися від міських повинностей та називатися козацькими підсусідками. Універсал 1700 р. застерігав пана сотника села Прохоровки та отаманів магістратських сіл відносно використання праці посполитих магістрату «для уготованя сена на потребу нашу»³⁵.

Утім, козацька старшина доволі часто не зважала на подібні заборони, і магістратам дедалі частіше доводилося відстоювати свої права на землю, але в більшості своїй їхні зусилля були марними.

29 лютого 1710 р. стародубський полковник Л. Жоравка дав дозвіл Мглинському магістрату на «собственных меских грунтах» заснувати «слободку», яка отримала назву Молодьковка та знаходилася в магістратському володінні³⁶. У 1729 р. смоленський шляхтич Лярський привласнив її разом із селянами, які там оселилися, крім «свободних людей на другом боце шляху под ведением старшины мглинской обретающихся». У наступному ж 1730 р. він продав Молодьковку бунчуковому товаришу Григорію Скорупі, який 18 червня того ж таки року отримав універсал гетьмана Д. Апостола з правом володіння нею³⁷. Магістратська старшина неодноразово зверталася до Генеральної військової канцелярії з проханням розглянути справу щодо заволодіння Г. Скорупою слободи Молодьковка³⁸. На жаль, справа не зрушила з місця. Згодом уже село Молодьковка остаточно затвердилося за його родиною³⁹.

Окремим універсалом від 16 лютого 1709 р. гетьман І. Скоропадський конфірмавав право власності Стародубського магістрату на села Кустичі та Сергіївку: «з всеми до них принадлежностями надаем в зуполную власть и ствержаем». Водночас магістрат не мав жодних прав на козацькі двори, «якіи ненарушимо при своих волностях и правах найдоватися повинны»⁴⁰. У наказі Малоросійської колегії від 24 лютого 1724 р. зазначалося, що «оніе села наданы мойстрату Стародубскому, дабы с оних сел помянутіе мойстратовіе получали себе пожиток»⁴¹. Сергіївка та Кустичі припадали на ранг бурмістрів. Гетьмана Д. Апостол універсалом від 7 листопада 1728 р. підтвердив за Стародубським магістратом право на володіння згаданими селами, а також 5 млинами, «на всякие потребности меские общие»⁴².

І. Скоропадський неодноразово підтверджував Ніжинському магістрату його право на відмежовані землі, захищав посполитих магістратських сіл від дій козацької старшини. Гетьманський універсал від 25 лютого 1709 р. затвердив за магістратом «села зо всеми угодиями, а имено Хорошее Озеро з полями пахотными панскими и з сеножатми,

село Кагарлики, Синяки, Печи, Крутки и Кунашовку» і дозволив «на общие расходов ратушних вспоможения отбирать пожитки» з трьох млинів⁴³.

Востаннє конфірмацію на земельні володіння Ніжинський магістрат отримав від імператриці Анни Іоаннівни 23 лютого 1736 р. За магістратом укотре були затверджені села Плоске (на уряд війта), Печів (на уряд писаря), Синяківка, Хороше Озеро, Крути, Кагарлик з млинами, Кунашівка та млини на р. Острі: один на міській греблі, інший – Авдіївській. За межами юрисдикції магістрату знаходилися козацькі двори, які були в селах: «криме казаков ежели в тех селах имеются»⁴⁴.

Погарський магістрат на початку XVIII ст. переживав скрутні часи. Майбутній погарський сотник Семен Соболевський «скупил» селянські двори в с. Яковлевичі, а в 1717 р. зумів отримати гетьманський універсал на володіння даним магістратським селом⁴⁵. У 1729 р., аргументуючи своє право на «войтовскую деревню», він зазначив, що за часів гетьманства І. Брюховецького вона була пожалувана Погарському магістрату, але потому магістратське правління в місті занепало. Село, «в котором найдется только 8 дворов», знаходилося в «диспозиции войсковой» та «ведомстве» ратуші⁴⁶. С. Соболевський стверджував, що селяни запродали йому свої землі: «меючи грунта, дворы и огороды, на которых они жили, працею и куплею набытие, мне попродали»⁴⁷. На основі таких купчих гетьман І. Скоропадський підтвердив С. Соболевському право на володіння даним селом. Упродовж 1712 – 1722 р. погарське сотенне правління очолював С. Галецький, який, на жаль, повністю підпорядкував сотенному уряду Погарський магістрат⁴⁸. Відродження останнього припадає лише на 40-і рр. XVIII ст. Незначна кількість дворів у вищезгаданому селі врешті-решт перейшла під юрисдикцію відновленого магістратського уряду.

Упродовж XVIII ст. поступово змінювалося соціальне обличчя магістратських сіл. Якщо і зростала чисельність магістратських посполитих, то дуже повільно, натомість у них з'являлися двори козацької старшини, духівництва та інших різночинців.

Згідно з переписом 1721 р., у чернігівських магістратських селах поряд з «мужичкими» та «подсосудскими» дворами були козацькі й попівські.⁴⁹ У Петрушині переписано 34 двори посполитих і 38 – підсусідків, 1 двір попівський, 26 дворів козацьких та 1 корчма, у Хмельниці – 13 дворів посполитих, 9 дворів підсусідків та 15 козацьких дворів, у «деревне» Березанка – 5 дворів посполитих, 14 дворів козацьких та 1 двір старшинський, в «деревне» Свиць – 9 дворів посполитих, 1 двір підсусідків та 14 козацьких дворів. Як бачимо, чисельність козацьких дворів у магістратських селах, окрім Петрушина, перевищувала кількість дворів магістратських посполитих.

Цікаву інформацію про магістратські села містять матеріали Генерального слідства про маєтності Чернігівського, Ніжинського та Стародубського полків 1729 – 1730 рр.

У 1726 р. був проведений перепис населених пунктів Стародубського полку, який засвідчив територіальну юрисдикцію Стародубського магістрату. За даними перепису, до магістратських належали «деревни» та села, що знаходилися в полковій сотні: П'ятовськ, Невзорово, Колодязі, Дарієвськ, Заполле, Ущерп'я, Халієвичі, Удіобне, Лотоки, Жовнець, Козаричі, Старі Халієвичі, Мала Топаль, Манюки, Посколов'є, Газуки, Галібесово, Ілбов, Ольохін, Бородинка, Долматов, Решотки, Суховерхово, Гриденки, Савинки, Гарисловль, Кропивне, Митничі, Човпна, Єленськ, Буда, Хмельовка, Вишеньки, Болесуні, Любовша, Покоя, Творишино, Панковичі, Тростан⁵⁰. Села існували на магістратській землі, яка була відведена ще за королівським привілеєм на магдебурзьке право. Але на момент його надання земельні угіддя навколо міста почасти належали польській шляхті, хоча і були відмежовані магістрату. З середини XVII ст. земельні угіддя та села, які вже існували, нібито перейшли під юрисдикцію магістрату, але фактично вони втрачали магістратський статус через появу в них представників козацтва.

Наприклад, згадане село П'ятовськ, поява якого відноситься до першої половини XVII ст., після вигнання поляків належало Стародубському магістрату. Втім, гетьман Д. Апостол передав село на уряд генеральних бунчужних. Після смерті генерального бунчужного Якова Тарновського в 1779 р. «пятовские крестьяне взяты были в казну, в число «коронных». У селі поряд з 23 дворами магістратських посполитих були козацькі двори та «коронні»⁵¹. Село Невзорово, поява якого також припадає на першу половину XVII ст., впродовж другої половини XVII – першої половини XVIII ст. знаходилося

«на балансі» магістрату. Але водночас у селі почали з'являтися двори з посполитими, які належали представникам козацької старшини. У 1752 р. К. Розумовський передав частину села разом із селянами стародубському полковнику Федору Максимовичу. У селі залишилося всього 14 дворів магістратських посполитих, натомість були двори, які належали полковнику та його синам, значковому товаришу Тимофію Силевичу та іншим представникам козацької старшини. Ще одне село – Колодязне. Будучи магістратським, представники козацької старшини брали посполитих під свою протекцію, а пізніше змогли викупити їх. Наразі в селі у другій половині XVIII ст. залишилося всього 8 магістратських дворів⁵². Магістратська «деревня» Газуки в 1752 р. була пожалувана гетьманом К. Розумовським мглинському сотнику Василю Лисаневичу, якому належало в ній 17 селянських дворів. У відомстві Стародубського магістрату залишалося всього 10 дворів⁵³.

О. Лазаревський вказує і на інші селища, які знаходилися на землі, яка була відмежована Стародубському магістрату, але наприкінці XVII – XVIII ст. вони отримали нових власників, а магістратські посполиті в них уже навіть не згадувалися. Зокрема, село Новоселки, власником якого за польських часів був шляхтич Іван Карбовський, а з середини XVII ст. воно вважалося магістратським. Вже у 1687 р. колишній генеральний підскарбій Р. Ракушка отримав універсал від гетьмана І. Мазепи на володіння даним селом. Інший приклад, магістратське село Гудівка (Гудов) перейшло у власність бунчукового товариша Т. Жоравки, який отримав відповідний універсал від гетьмана І. Скоропадського⁵⁴. Село Меленськ: «при поляках принадлежало шляхтичу Юдицкому, а после поляков входило в состав магистратских сел». У 1689 р. стародубський полковник пожалував село сотнику Миколі Чернолузкому, який, не маючи нащадків, віддав Меленськ своєму братові Івану, а 1720 р. Іван Чернолузкий отримав універсал гетьмана І. Скоропадського на володіння даним селом⁵⁵.

За даними Генерального слідства про маєтності Стародубського полку на магістратські потреби припадало 40 «паиов» землі, села Сергіївка, Кустичі та Азаровка, а також п'ять млинів: біля міста на р. Бабинці, у селі Газуках на р. Ваблі, с. Шаршовицькому на р. Росусі, с. Артешках на р. Мазимовці та в с. Вистрикові⁵⁶. За кількістю дворів магістратських посполитих найбільшим було с. Кустичі – 60 дворів, далі Азаровка – 35 та Сергіївка – 41 двір. Усього підвідомчих магістрату було 136 дворів⁵⁷.

Земельна власність Мглинського магістрату була не велика за розміром. Проте на увагу заслуговує скарга мглинського війта Сидора Мажуки на ім'я стародубського полковника О. Дурова, датована листопадом 1730 р. У ній йшлося про ратушні села і «деревни», більшість з яких втратила натовді статус магістратських. У скарзі було прописано 21 селище: Костяничі, Симонтовка, Оршин (Ормен), Семкі, Ляличі, Високе, Білогоц, Лопазня, Велика Дуброва, Нивне, Курчичі, Ветлівка, Велюхани, Шумаров, Осколків, Санніки, Нетягівка, Дроків, Овчинець, Косачі та Суражичі. Колишні магістратські села отримали інших власників, «а остаючихся сел и деревень ратушних только всех десят»⁵⁸. У Генеральному слідстві про маєтності Стародубського полку знаходимо інформацію про деякі села. Наприклад, село Високе за польських часів знаходилося у власності воєводи М. Абрамовича, «у которого подданстве и город Мглин и все села, к оному принадлежасие, найдавалис», потому, «стало оное быт войсковое, и обрیتالос в уезде Мглинском з другими селами», в 20-х рр. XVIII ст. «отдано оное по указу ея императорского величества войту села Пьяного Рога, уезду Почеповского, Андрею Барановскому»⁵⁹. Натомість О. Лазаревський наголошував, що до 1726 р. с. Високе залишалося за Мглинським магістратом і лише за наказом Катерини I перейшло у власність А. Барановського за донос на солдата Семікова, який назвав себе цесаревичем Олексієм Петровичем⁶⁰. Село Костяничі так само належало воєводі М. Абрамовичу, а з середини XVII ст. залишалося вільним. У 1693 р. село перейшло у власність стародубського полковника І. Романовського згідно з універсалом гетьмана І. Мазепи⁶¹. За даними Генерального слідства, кількість селищ, що існувала на магістратській землі, дещо більша ніж та, про яку свідчив війт С. Мажука. Відтак, серед магістратських значилося с. Нетягівка, але за іронією долі усі посполиті «переписались в козаки»⁶². Село Чешуйки Малого Заріччя у 1689 р. на прохання тодішнього стародубського полковника М. Миклашевського перейшло у власність мглинського

сотника Івана Єсимонтовського, «данному до ласки войскової»⁶³. Ще одне село – Вормін, яке згадувалося старожилами як магістратське, з другої половини XVII ст. поперемінно знаходилося у володінні представників козацької старшини «по дачи от гетманов». Між іншим, зазначалося, що «оное з держави владелческой, не выходило і не на який уряд и к ратуше не надлежит»⁶⁴.

Перехід магістратських посполитих у козацтво або протекціоністська політика козацької старшини були досить поширеним явищем. Зачасту старожили називали магістратськими села лише через те, що вони існували на землі, яка свого часу була відмежована містам за привілеями на магдебурзьке право. Але, за даними ревізій, двори магістратських посполитих у більшості згаданих селищ були відсутні.

16 січня 1731 р. Мглинський магістрат на прохання гетьмана подав до Стародубської полкової канцелярії «крепости», які засвідчували право власності магістрату лише на млин у с. Велюхани та слобідку Молодьковку⁶⁵. Жодних інших «крепостей» магістрат не мав⁶⁶.

Доволі цікавий факт з історії самоврядування міста наводить О. Лазаревський. Він зазначив, що, за ревізією 1740 р., Мглин «показано свободным войсковым», через що мглинські міщани (окрім заможних і «такових людей, кои бы купечеством и другим знатным промыслом бавились») були надані у рангове володіння полковому судді Андрію Рубцю. Це був один з перших випадків, коли козацька старшина спробувала «накласти руку» на міщан⁶⁷. Згодом даний універсал було скасовано. У 1747 р. Мглин отримав від імператриці Єлизавети грамоту, «по которой жители Мглина навсегда утверждались свободными людьми». Надалі місто спіткала така ж сама участь, як і Почеп, у 1760 р. воно перейшло у власність фельдмаршала графа Кирила Розумовського⁶⁸.

Власністю Погарського магістрату на час проведення Генерального слідства про маєтності були села Яковлевичі та Чауси, а також 30 «пайов» землі та млин на р. Судості⁶⁹. У Яковлевичах переписано 10 дворів магістратських посполитих, Чаусах – 50. О. Лазаревський зауважив, що Погарський магістрат наприкінці XVIII ст. «мало по малу» підпорядкував своєму уряду «и все бывшаия свободными, погарские села»: Куров, Соворово, Чубарово, Гриньовку, Лукін, Дарієвськ, Марковськ, Гориці, Сапичі, Случевськ, Мурав'ї, Бобрик, Посудичі, Поперечне, Стечно, Бугайовку та Вітемлю⁷⁰. Знову ж таки маємо справу із селами, які постали або вже існували на відмежованій магістрату землі. Водночас, відомий факт, що вони перебували у володінні інших установ або осіб. Село Стечня, наприклад, наприкінці XVII ст. знаходилося у монастирському володінні, а з 1709 р. належало полковому сотнику Семену Салецькому згідно з універсалом гетьмана І. Скоропадського⁷¹. Села Куров, Чубарово і Лукін мали статус ратушних, але в 1732 р. гетьман Д. Апостол передав згадані села Миколі Ханенкові. Втім, у них залишалася незначна кількість дворів магістратських посполитих. Колишні ратушні села Чауси, Сапичі, Мурав'ї та Случевськ у 1752 р. перейшли до родини Ханенків. Крім того, гетьман К. Розумовський пожалував кілька дворів у Чаусах своєму родичу бунчуковому товаришу І. Журману⁷². Насторожує той факт, що с. Чауси ще за часів гетьмана І. Брюховецького було відведено на потреби Погарського магістрату і впродовж майже ста років перебувало в його власності. Погарський війт К. Писоцький 1751 р. звертався до Генеральної військової канцелярії з проханням розглянути справу відносно магістратського села Чауси, яке привласнив генеральний хорунжий М. Ханенко. У чолобитній він зазначив, що в 1739 р. М. Ханенко, будучи натоді полковим суддею, хотів забрати собі згадане село «под видом свободного войскового». Але магістрату вдалося відстояти своє право. К. Писоцький апелював до царської грамоти Олексія Михайловича, гетьманських універсалів другої половини XVII ст., ордеру гетьмана Д. Апостола до наказного стародубського полковника А. Миклашевського з приводу магістратського села⁷³. Але жодні аргументи не змогли змінити ситуацію. 1752 р. Чауси перейшли у власність генерального хорунжого.

Наприкінці 70-х рр. XVIII ст. село Чауси знаходилося у володінні майора Василя Ханенка, «по универсалу от гетмана графа Кирилы Григорьевича Разумовскаго отцу владетеля умершему хоружому генералному Николаю Ханенку данное». Натоді в селі вже не було жодного двору, в якому б мешкали магістратські посполиті. Подібна

доля спіткала і магістратське село Яковлевичі, яке остаточно затвердилося за родиною Соболевських⁷⁴.

У матеріалах Генерального слідства про маєтності Ніжинського полку вказані рангові магістратські села без зазначення в них кількості селянських дворів. Щодо села Хороше Озеро зазначено: «як старожили упомнять, то нежинская ратуша владеет, и ныне належит до нежинской ратуши; а кроме того оное село не в чиём владении не бывало», подібні записи зроблені відносно селищ Крути та Кагарлики. Село Печі за рішенням магістратської старшини належало на ранг писаря, «владел писарь майстратовий Драбко; а ныне владеет писарь майстратовий Кониский». Синяківка (Синяки), «як старожиле запомнят, за гетмана Самойловича, за гетмана Мазепи и за гетмана Скоропадского, надлежало на ратуш нежинскую, а за полковника нежинского Толстого, полковий нежинский асаул Мойсей Левицкий владел; после асаула полковий писар Леонтий Гроновский месяц еден владел, а ныне, по прежнему, належить до ратуши нежинской». Село Плоске – рангове володіння ніжинських війтів. Під час війтівства Петра Тернавіота воно перейшло у власність останнього, «войт нежинский, писмом объявил, что на оное село дан был отцу ево от гетмана Скоропадского универсал». Хоча, як зазначалося, універсал і був утрачений, але село «дано отцу ево за прислугу»⁷⁵.

Матеріали Генерального опису Лівобережної України 1765 – 1769 рр. фіксують незначну кількість дворів у селах Ніжинського магістрату. У селі Печі магістратських посполитих – 23 двори, козацьких – 37. Відповідно у селах: Хороше Озеро – 15 та 86, Крути – 10 та 68, Плоске – 31 та 88⁷⁶. Всього – 79 дворів магістратських посполитих і 279 козацьких.

Протягом 1766 – 1767 рр. із сотенних канцелярій до Чернігівської полкової ревізійної комісії надійшли статистичні відомості про магістратські села, які засвідчили ще гіршу ситуацію. У Петрушині, зокрема, частина земель та дворів належала чернігівському полковнику П. Милорадовичу, хорунжому Ройської сотні та «асаулу» артилерії полкової Чернігівської Я. Шихуцькому. Магістрату належало 69 дворів, серед яких було 7 «бездворних» хат.⁷⁷ У селі Березанка налічувалось 19 дворів козаків і 7 дворів магістратських посполитих⁷⁸. У селі Свинь було 13 дворів посполитих⁷⁹. Крім того, на уряд війта «имеется 5 озер, кои погодно в тех же подданных в откупе находятся»⁸⁰. У селі Хмельниця було 17 козацьких дворів і 15 дворів посполитих⁸¹. Бурмистрам належала сіножать, частина орних земель, гаї. На хуторі Погорілому було 4 двори та 2 бездвірні хати. Найгірша ситуація була у «деревне» Киселівка, в якій налічувалося 18 козацьких дворів⁸², але зовсім не було магістратських посполитих «криме пустого подданического дворища». За війтом залишилася тільки сіножать на лузі біля р. Десни⁸³. В опису Чернігова, впорядкованому 27 травня 1766 р., зазначалося, що «деревнею Киселювкою с угодии – вдова Атаманша Сотенная Городницкая Иванова Ярошевичева и живущие тамо козаки и прочие овладели, и ныне владеют»⁸⁴.

Щодо земельних володінь Чернігівського магістрату в опису 1766 р. зазначалося: «в ограничении положение свое имеющие угодия, в том числе и озера, и определенные волоки земли, так до скринки меской, яко на войта, урядников и мельницы – на чин войтовства и мещанам наданные – оним Магистратом и войтом с урядники, по неналежному овладению оних разными чинами и казаками – не владеются; да и прочие все пахотные земле, сенние покосы и другие угодия, состоящие в ограничении городом, едва не все владеемы суть разными чинами и казаками; а кто именно чем в том городом ограничении, и как давно, и почему завладел – о том показания учинит без исследования, за множество овладевших теми добрами, а впрочем по неимению в Магистрате видов, за измертвием старожилев и за погорением в бывшие в Чернигове 1718 и 1750 годов пожары всех Магистратских старинных дел, невозможно»⁸⁵.

У двох селах Стародубського магістрату: Кустичах та Сергіївці наприкінці 70-х рр. XVIII ст. було переписано всього 118 підвідомчих дворів⁸⁶. Водночас магістрат утратив право на володіння Азаровкою. В ньому були відсутні магістратські посполиті, проте 34 селянські двори належали бунчуковому товаришу І. Миклашевському, 54 були «коронні», як такі, що перебували у відомстві «скарбовой канцелярии», а також козацькі двори⁸⁷.

Таким чином, за привілеями на магдебурзьке право магістратські міста Черніго-

во-Сіверщини Стародуб, Чернігів, Ніжин, Мглин, Погар та Почеп одержали значні земельні пожалування. Водночас була окреслена територія, яка переходила під юрисдикцію новообраного міського уряду. Зокрема, Чернігів та Ніжин отримали відповідні королівські привілеї на встановлення міської межі. На жаль, землеволодіння магдебургій Чернігово-Сіверщини поволі скорочувалося, в магістратських селах послідовно зростала кількість дворів козацької старшини, що врешті-решт призводило до втрати ними магістратського статусу.

1. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Т. 1 : Полк Стародубский. Киев : Типография К. Н. Милевского, 1888. С. 302–303; Ситий І. Місто Почеп 200 років тому // Сіверянський літопис. 2005. № 2–3. С. 19.

2. Токмаков И. Историко-статистическое описание города Мглина Черниговской губернии, в связи с церковно-археологическим обзором священных достопамятностей этого края со времени первоначального его заселения: С приложением ист. очерка местечка Почеп. Киев : Типография Д. С. Повальского, 1888. С. 57.

3. Там само. С. 19.

4. Доманова Г. До питання про земельну власність Чернігівського магістрату (друга половина XVII – XVIII ст.) // Сіверянський літопис. 1999. № 6. С. 36–46; Доманова Г., Кондратьев І. Кордон землеволонь Чернігівського магістрату першої половини XVII ст. // Сіверянський літопис. 2008. № 3. С. 68–74.

5. Лесик Л. В. Земельні володіння Ніжинського міського магістрату XVII – XVIII ст. // Сіверщина в історії України. 2017. Вип. 10. С. 126–128.

6. Руська (Волинська) метрика. Книга за 1652–1673 рр. Т. V. / [укладач П. Кулаковський]. Острог–Варшава–Москва, 1999. С. 181–182.

7. Волока – земельна ділянка та одиниця вимірювання сільськогосподарської землі. Її розмір коливався від 19 до 22 га.

8. Руська (Волинська) метрика. Книга за 1652–1673 рр. Т. V. / [укладач П. Кулаковський]. Острог–Варшава–Москва, 1999. С. 178–179.

9. Там само. С. 182–183; Петровський М. Надання Ніжину магдебурзького права у 1625 році // Чернігів та Північне Лівобережжя : огляди, розвідки і матеріали / [під ред. М. Грушевського]. К., 1928. С. 302.

10. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Т. 2 : Нежинский полк. Киев : Типография К. Н. Милевского, 1893. С. 52.

11. Там само. С. 125.

12. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАН України (далі – ІР НБУВ), ф. 1, оп. 1, спр. 58265, арк. 1 зв.–2; Генеральное следствие о маестностях Черниговского полка 1729–1730 гг. / [под ред. Н. В. Василенко]. Чернигов : Редакция «Земского сборника Черниговской губернии», 1908. С. 358–359.

13. Детальніше див.: Доманова Г., Кондратьев І. Кодон землеволонь Чернігівського магістрату першої половини XVII ст. // Сіверянський літопис. 2008. № 3. С. 68–74. У статті здійснена спроба локалізації кордону земельних володінь Чернігівського магістрату на сучасній топографічній карті.

14. Корпус магдебурзьких грамот українським містам : Два проекти видань 20-х – 40-х років XX століття. К. : Прайм, 2000. С. 50.

15. Там само. С. 50; Генеральне слідство про маестності Стародубського полку. Т. 1. Київ : Друкарня Всеукраїнської академії наук, 1929. С. 320–321.

16. Корпус магдебурзьких грамот українським містам : Два проекти видань 20-х – 40-х років XX століття. К. : Прайм, 2000. С. 59.

17. Там само. С. 62.

18. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Т. 1 : Полк Стародубский. Киев : Типография К. Н. Милевского, 1888. С. 333.

19. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАК України), ф. 1127, оп. 1, спр. 36, арк. 1; Жалована грамота мешчанству города Почеп, 1666 г. // Черниговские губернские ведомости. 1842. № 16. Часть неофициальная. С. 326–327; ЦДАК України, ф. 1127, оп. 1, спр. 36, арк. 1; Генеральне слідство про

маєтності Стародубського полку. Т. 1. Київ : Друкарня Всеукраїнської академії наук, 1929. С. 374–375.

20. Клименко П. Місто і територія на Україні за Гетьманщини 1654 – 1765 // Записки історично-філологічного відділу Всеукраїнської Академії наук. К., 1926. Кн. 7–8. С. 21.

21. ІР НБУВ, ф. 1, оп. 1, спр. 54484–54662, арк. 359–359 зв.; Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657 – 1687) / [упорядники І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко]. К.; Львів : Наукове товариство ім. Шевченка, 2004. С. 156–157.

22. Переписна книга Чернігова 1666 р. / [підготовка до друку, передмова та примітки О. Коваленка, С. Мельника і В. Сапона] // Сіверянський літопис. 1997. № 3. С. 181.

23. Російський державний архів давніх актів (далі – РДАДА), ф. 124, оп. 5, спр. 27, арк. 99 зв.–100, 125, 133–138 зв.

24. ЦДІАК України, ф. 270, оп. 2, спр. 57, арк. 99 зв., 101 зв.

25. Рукописи Черниговской городской думы // Труды Черниговского предварительного комитета по устройству XIV-го Археологического съезда в Чернигове. Чернигов, 1908. С. 69–72.

26. Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗРИ). Т. 1 : 1649 – 1675. СПб. : Типография II отделения собственной его императорского величества канцелярии, 1830. С. 648.

27. ІР НБУВ, ф. 1, оп. 1, спр. 54484–54662, арк. 209–210; Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку. Т. 1. Київ : Друкарня Всеукраїнської академії наук, 1929. С. 375–376; Лазаревский А. Обзорение Румянцевской описи Малороссии Вып. 4 : Полк Стародубский. Уезды: Стародубский, Мглинский, Суражский, Новозыбковский, Новгородсеверский. 1866. С. 791–796.

28. Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку. Т. 1. Київ : Друкарня Всеукраїнської академії наук, 1929. С. 377; Лазаревский А. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Вып. 4 : Полк Стародубский. Уезды: Стародубский, Мглинский, Суражский, Новозыбковский, Новгородсеверский. 1866. С. 793–794.

29. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 18761, арк. 12 зв.–13; ф. 1407, оп. 2, спр. 213, арк. 14–15; ІР НБУВ, ф. І, оп. 1, спр. 54484–54662, арк. 169 зв.–170; ф. VIII, спр. 231, арк. 94; Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657 – 1687) / [упорядники І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко]. К.; Львів : Наукове товариство ім. Шевченка, 2004. С. 478–479.

30. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 8679, арк. 51; Ф. КМФ-9, оп. 3, спр. 58; ІР НБУВ, ф. 1, оп. 1, спр. 54484–54662, арк. 215–215 зв.; Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657 – 1687) / [упорядники І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко]. К.; Львів : Наукове товариство ім. Шевченка, 2004. С. 490.

31. ІР НБУВ, ф. І, оп. 1, спр. 2320–2333, арк. 35–36 зв.; Ситий І. Гетьманські універсали в колекції Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського // Сіверянський літопис. 1998. № 1. С. 88; Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657 – 1687) / [упорядники І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко]. К.; Львів : Наукове товариство ім. Шевченка, 2004. С. 623–624.

32. Рукописи Нежинской городской думы // Труды Черниговского предварительного комитета по устройству XIV-го Археологического съезда в Чернигове. – Чернигов, 1908. С. 134–135.

33. Генеральное следствие о маєтностях Нежинского полка. 1729 – 1730. Чернигов : Типография губ. Земства, 1901. Выпуск 1. С. 91.

34. Там само. С. 91–97.

35. Рукописи Нежинской городской думы // Труды Черниговского предварительного комитета по устройству XIV-го Археологического съезда в Чернигове. – Чернигов, 1908. С. 137–138.

36. Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку. Т. 1. Київ : Друкарня Всеукраїнської академії наук, 1929. С. 359.

37. Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку. Т. 1. Київ : Друкарня Всеукраїнської академії наук, 1929. С. 374; Токмаков И. Историко-статистическое

описание города Мглина Черниговской губернии, в связи с церковно-археологическим обзором священных достопамятностей этого края со времени первоначального его заселения: С приложением ист. очерка местечка Почепа. Киев : Типография Д. С. Повальского, 1888. С. 15–16.

38. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 14676, 73 арк.

39. Опис Новгородсіверського намісництва (1779 – 1781). Киев : Видавництво АН УРСР, 1931. С. 165.

40. Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку. Т. 1. Київ : Друкарня Всеукраїнської академії наук, 1929. С. 328–330.

41. Там само. С. 330.

42. Там само. С. 331–332.

43. Рукописи Нежинской городской думы // Труды Черниговского предварительного комитета по устройству XIV-го Археологического съезда в Чернигове. Чернигов, 1908. С. 139–140.

44. Там само. С. 151.

45. Ханенко А. И. Город Погар. Историко-статистический очерк. Чернигов: Губернская типография, 1871. С. 33; Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Т. 1. : Полк Стародубский. Киев : Типография К. Н. Милевского. С. 243.

46. Лазаревский А. Описание старой Малороссии. Т. 1. : Полк Стародубский. Киев : Типография К. Н. Милевского. С. 243.

47. Там само. С. 243.

48. Там само. С. 239.

49. Архів зовнішньої політики Російської імперії Міністерства закордонних справ Російської федерації, ф. 124, оп. 1, спр. 62, арк. 4, 8 зв.

50. Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку. Т. 1. Київ : Друкарня Всеукраїнської академії наук, 1929. С. 54–55.

51. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Т. 1. : Полк Стародубский. Киев : Типография К. Н. Милевского. С. 151.

52. Там само. С. 152.

53. Там само. С. 148

54. Там само. С. 152, 156.

55. Там само. С. 153.

56. Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку. Т. 1. Київ : Друкарня Всеукраїнської академії наук, 1929. С. 54, 71.

57. Там само. С. 54-55, 71–72.

58. Там само. С. 353–354; Токмаков И. Историко-статистическое описание города Мглина Черниговской губернии, в связи с церковно-археологическим обзором священных достопамятностей этого края со времени первоначального его заселения: С приложением ист. очерка местечка Почепа. Киев : Типография Д. С. Повальского, 1888. С. 47–48.

59. Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку. Т. 1. Київ : Друкарня Всеукраїнської академії наук, 1929. С. 44.

60. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Т. 1. : Полк Стародубский. Киев : Типография К. Н. Милевского. С. 347.

61. Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку. Т. 1. Київ : Друкарня Всеукраїнської академії наук, 1929. С. 46.

62. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Т. 1. : Полк Стародубский. Киев : Типография К. Н. Милевского. С. 345.

63. Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку. Т. 1. Київ : Друкарня Всеукраїнської академії наук, 1929. С. 45.

64. Там само. С. 45.

65. Там само. С. 357.

66. Там само. С. 55, 72.

67. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Т. 1. : Полк Стародубский. Киев : Типография К. Н. Милевского. С. 334.

68. Токмаков И. Историко-статистическое описание города Мглина Черниговской

губернии, в связи с церковно-археологическим обзором священных достопамятностей этого края со времени первоначального его заселения: С приложением ист. очерка местечка Почепа. Киев : Типография Д. С. Повальского, 1888. С. 19.

69. Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку. Т. 1. Київ : Друкарня Всеукраїнської академії наук, 1929. С. 54–55, 72.

70. Лазаревский А. Описание старой Малороссии. Т.1. : Полк Стародубский. Киев : Типография К. Н. Милевского. С. 239.

71. Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку. Т. 1. Київ : Друкарня Всеукраїнської академії наук, 1929. С. 49.

72. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Т. 1. : Полк Стародубский. Киев : Типография К. Н. Милевского. С. 244, 246, 247.

73. ЦДІАК України, ф. 51, оп., 1, спр. 562 а, арк. 2–4.

74. Опис Новгородсіверського намісництва (1779 – 1781). Киев : Видавництво АН УРСР, 1931. С. 108, 124.

75. Генеральное следствие о маєтностях Нежинского полка 1729 – 1730. Чернигов : Типография губ. Земства, 1901. Выпуск 1. С. 73–74, 78–81.

76. Лазаревский А. Обозрение Румянцевской описи Малороссии. Вып. 2. : Полк Киевский и Нежинский. Чернигов : Губернская типография, 1867. С. 159–160, 280, 291–291.

77. ЦДІАК України, ф. 57, оп. 1, спр. 9, арк. 859.

78. ЦДІАК України, ф. 57, оп. 1, спр. 2, арк. 165, 183, 501.

79. ЦДІАК України, ф. 57, оп. 1, спр. 3, арк. 498, 504, 525.

80. ЦДІАК України, ф. 270, оп. 2, спр. 57, арк. 101 зв.

81. ЦДІАК України, ф. 57, оп. 1, спр. 2, арк. 685, 720.

82. ЦДІАК України, ф. 57, оп. 1, спр. 3, арк. 566.

83. ЦДІАК України, ф. 270, оп. 2, спр. 57, арк. 101 зв.–102.

84. Описи Чернігова 60-х років XVIII ст. / [підготовка до друку і передмова О. Коваленка та І. Петrenchенко] // Сіверянський літопис. 1997. № 4. С. 172.

85. Там само. С. 172.

86. Опис Новгородсіверського намісництва (1779 – 1781). Киев : Видавництво АН УРСР, 1931. С. 41, 42.

87. Там само. С. 65–66.

Анна Доманова

Земельная собственность магдебургий Чернигово-Сиверщины

В статье рассматривается проблема магистратского землевладения городов Чернигово-Сиверщины, которое было прописано в привилегиях на магдебургское право и на протяжении XVII – XVIII вв. неоднократно находило подтверждение в царских грамотах и гетманских универсалах. Проанализированы изменения относительно объёма земельной собственности Стародубского, Черниговского, Нежинского, Мглинского, Погарского и Почепского магистратов, а также ранговых имений городских чиновников.

Ключевые слова: магдебургское право, магистратское землевладение, города Чернигово-Сиверщины, Стародуб, Чернигов, Нежин, Почеп, Погар, Мглин, ранговые села.

Hanna Domanova

Magdeburgs' land ownership of Chernihiv-Sivershchyna

The article deals with the land ownership problem in the cities of Chernihiv-Sivershchyna, which was registered in the privileges of Magdeburg Right and during the 17th – 18th centuries repeatedly confirmed in the royal certificates and hetmans' universals. The changes in the available land ownership in Starodubskyi, Chernihivskyi, Nizhynskyi, Mhlynskyi, Poharskyi and Pochevskyi magistrates, as well as rank estates of city officials are analyzed.

Key words: Magdeburg Right, magistrate land ownership, the cities of Chernihiv-Sivershchyna, Starodub, Chernihiv, Nizhyn, Pochev, Pohar, Mhlyn, ranked villages.